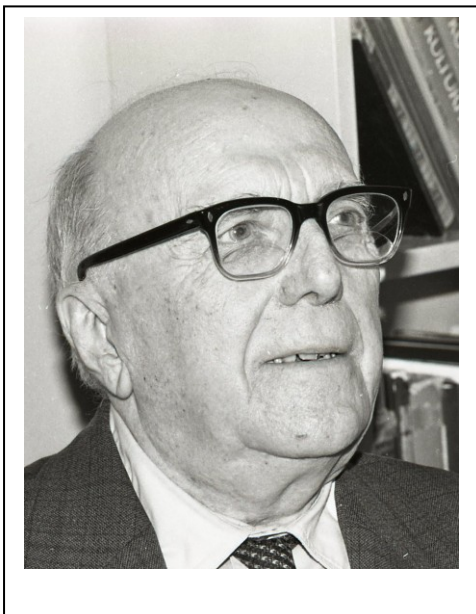

Jan Kløvstad
Molandsvegen 824
4849 Arendal

26. juni 2013

Likelydande brev til
Fylkesmann Øystein Djupedal, fylkesordfører Bjørgulv Sverdrup Lund, ordfører
Einar Halvorsen, leiar Inger Løite i Aust-Agder Arbeidarparti,
Utdanningsforbundet Aust-Agder, styreleiar Gjermund Orrego Bjørndahl i
Eydehavn Museet

Byste av Nils Hjelmtveit på Eydehavn

Underteikna foreslår at det blir laga og sett opp ei byste av Nils Hjelmtveit på Eydehavn Torv, der det alt naturleg nok står skulptur av industriarbeidaren og byste av Sam Eyde. Nils Hjelmtveit er den viktigaste politikaren i Aust-Agder etter første verdskrigen, og ein samfunnsbyggjar av rang. Vi viser til ein grundig og god artikkel om Nils Hjelmtveit på Eydehavnportalen som Aust-Agder Kulturhistoriske Senter er ansvarleg for. Artikkelen er skriven av Ottar Lundstøl, sjå <http://www.aaks.no/Eydehavn/Biografier/Hjelmtveit/>

Vi legg også ved artikkel om Hjelmtveit i Helge Røeds *Eydehavn. Fortellinger om et industristed* (Bokbyen forlag, 2013) og viser til eit større intervju Jan Kløvstad hadde med Nils Hjelmtveit i Agderposten til 90-årsdagen 21. juli 1982. Versjonar av det same intervjuet stod også i Dag og Tid, Bergens Tidende, Strilen og fleire andre stader.

Vi synest det vil vere naturleg at fleire av dei instansar og organisasjonar Nils Hjelmtveit betydde mykje for, har eit ord med i laget i eit slikt arbeid. Han var fylkesmann og med det også fungerande fylkesordfører og fylkesrådmann i ei

tid før fylkestinget var påtenkt. Han var ordførar i Stokken kommune og arbeidde fram Stokken som ein mønsterkommune. Han var arbeidarpolitiskar både lokalt og som stortingsmann og statsråd. Og først og fremst var han lærar frå 1913 og æresmedlem i Norsk Lærarlag. I Eydehavn Museet ligg eitt av dei få eksemplara av ”dei reviderte memoarane” som han skreiv rundt 90-årsdagen i 1982.

Vi har snakka med John Lundstøl, professor oppvaksen på Eydehavn, og han er villig til å vere leiar i ein komite som kan gjere dette viktige historiske arbeidet. Vidare vil vi foreslå at Aust-Agder fylkeskommune tar på seg sekretariatsarbeidet, slik fylkeskommunen gjorde i samband med Jørgen Løvland-jubileet i 2005. Truleg bør også Norsk Billedhoggerforening bli kontakta for faglege råd om arbeidet.

Vi tre som skriv dette brevet kjente Nils Hjelmtveit godt og har ved fleire høve intervjuet Hjelmtveit, skrive om og laga utstilling om/med han.

Helge Røed har også hatt kontakt med fylkesmann Øystein Djupedal, som har stilt seg positiv til initiativet.

Vi håpar fylkesordførar Bjørgulv Sverdrup Lund kan ta initiativ til eit møte med mottakarane av dette brevet, og vi stiller gjerne for å orientere nærmare om korleis vi har tenkt dette. Kontaktperson for oss tre er Jan Kløvstad, jan.klovstad@venstre.no og 91 80 82 56.

Beste helsing

Helge Røed

Kåre Engbråthen

Jan Kløvstad

Vedlegg:

Nils Hjelmteit 1892-1985. Politiker og skolemann. Foreldre: Bonde Nils Hjelmteit (1861–1911) og Ingebjørg Herland (1868–93). Gift 21.12.1918 med Karen Adelma Andersen (21.12.1894–2.1.1991). (Frå Store Norske Leksikon)

Utdrag frå manuset til Helge Røed: Eydehavn. Fortellinger fra et industristed (2013)

Hjelmteit inn i politikken

Ordførervalget måtte avgjøres ved loddtrekning. Arbeiderpartiets Nils Hjelmteit ble valgt. En viktig politiker trådte inn på den politiske arena. Han kom til å sette sterkt preg på utviklingen så vel i Stokken, i Aust-Agder som i resten av landet. Hvis loddtrekningens tilfeldigheter hadde slått annerledes ut, er det mye som kunne blitt annerledes. Hjelmteit ble en stor samfunnsbygger i Stokken, en av Nygaardsvold-regjeringens mest sentrale statsråder og en mektig fylkesmann i Aust-Agder i hele 16 år. Det kan neppe være tvil om at Nils Hjelmteit var Aust-Agders mest betydelige politiker i det 20. århundre.

Nils Hjelmteit (1892 – 1985) ble født og vokste opp som bondesønn i Alversund kommune på Strilelandet utenfor Bergen. Han tok lærerskolen på Stord og havnet nokså tilfeldig som lærer på Eydehavn bare 21 år gammel. Han ble allerede i 1918 skolestyrer og gjorde et omfattende arbeid for å utvikle skolen på Eydehavn til en mønsterskole.

Hjelmteit kom til Eydehavn i det samme året som stedet fikk sitt navn og han skulle bli en av det nye samfunnets viktigste byggere. Han ble aktiv i avholdsbevegelsen (IOGT), som holdt sine møter på Bedehuset. Han var initiativtaker til og dirigent for Eydehavn Mannskor, som eksisterer fortsatt. Han var organist i Stokken kirke. Han var styreformann da Eydehavn Handelslag ble etablert og hadde dette vervet helt til han ble medlem av regjeringen i 1935. Politisk tilhørte nok Hjelmteit i utgangspunktet en radikal Venstre-tradisjon, men inntrykkene av den sosiale nøden i anleggstida på Eydehavn førte til at han valgte å slutte seg til Arbeiderpartiet og den framvoksende arbeiderbevegelsen. Et bevisst ønske om å solidarisere seg med fabrikkarbeiderne i kommunen var nok en av de viktigste grunnene til at han holdt fast ved Arbeiderpartiet under den politiske splittelsen i 1921.

Selv sier Hjelmteit dette om sin veg til Arbeiderpartiet: *Jeg, som aldri tidligere hadde hatt kontakt med industriarbeidermiljøet, ble meget snart klar over at min politiske plassering*

måtte bli arbeidernes parti. Nitrid-arbeideren og fagforeningsmannen Syver Kristiansen, som etterfulgte Hjelmtveit som ordfører, ble gjennom alle år en nær samarbeidspartner med Hjelmtveit.

Nils Hjelmtveit var ordfører i Stokken fra 1923 til 1928 og fra 1932 til 1935. Han har selv sagt at det er det eneste politiske vervet han har ønsket seg. Han ble motstrebende nominert til Stortinget for Aust-Agder Arbeiderparti og var stortingsrepresentant fra 1925 til 1930, da han vendte tilbake til lokalpolitikken. Hjelmtveit var medlem av næringskomiteen på Stortinget og gjorde seg bemerket som en dyktig representant. Han fikk et nært forhold til Johan Nygaardsvold, som var Arbeiderpartiets gruppeleder på Stortinget. Da Arbeiderpartiet dannet regjering med Nygaardsvold som statsminister i 1935 insisterte Nygaardsvold på at Hjelmtveit skulle bli kirke- og undervisningsminister. I årene fram til krigen ble det gjort et omfattende arbeid med å bygge ut skolen i Norge og det ble vedtatt ny lov om folkeskolen. Hjelmtveit har selv sagt at skolen på Eydehavn var et mønster for han i arbeidet med ny lov om folkeskolen. Da 2. verdenskrig brøt ut måtte Hjelmtveit og regjeringen rømme fra hovedstaden og seinere fra landet. Som medlem av London-regjeringen spilte han en viktig rolle som statsministerens mest fortrolige og en viktig konfliktløser under de mange stridigheter som oppsto i eksilregjeringen. Hjelmtveit førte løpende dagbok etter utbruddet av krigen 9. april. Hans dokumentasjon regnes som et av de mest autoritative historiske dokumenter fra denne perioden og er publisert i selvbiografien ”Vekstår og vargtid” (1969). Etter krigen gikk Hjelmtveit av som statsråd sammen med Nygaardsvold-regjeringen og ble samme år utnevnt til fylkesmann i Aust-Agder. Det betød at han ble regjeringens representant i fylket slik fylkesmannsordningen er i dag. Men den gangen hadde fylkesmannen også en annen og viktigere rolle. Han var leder for sekretariatet og saksforberedelsen for fylkestinget og ledet også møtene i fylkestinget. Med sin store erfaring og personlige autoritet satte han derfor et sterkt preg på politikken i Aust-Agder fylke og i den enkelte kommune, og var høgt respektert på tvers av alle partilinj.

Hjelmtveit var en mann som nøytt stor tillit også hos regjeringen Gerhardsen og ble brukt i mange viktige nasjonale oppdrag. Han var leder i Riksskattestyret, styreleder i NRK, styreleder i Vinmonopolet, for bare å nevne noen av hans viktigste nasjonale oppdrag etter krigen.

Mange av Arbeiderpartiets fremste ledere søkte råd og veiledning hos Nils Hjelmtveit på hans eldre dager. Blant andre oppsøkte statsminister og partileder Gro Harlem Brundtland Hjelmtveit for samtaler mens han bodde på Flosta alders- og sykehjem.

Hjelmtveit beholdt sin store intellektuelle kapasitet til det siste og i dagboka skrev han nesten hver eneste dag refleksjoner over små og store begivenheter.

En økonomisk mønsterkommune

Trygve Næss ble ansatt som herredskasserer og likningssekretær i Stokken samtidig som Nils Hjelmtveit ble valgt som ordfører. De to hadde et nært samarbeid gjennom mange år. Han var gjennom hele mellomkrigstida den eneste fast ansatte i Stokken kommune (utenom lærerne), og mange av de viktige kommunale oppgavene ble løst på dugnadsbasis av folkevalgte. En av de krevende kommunale oppgavene var for eksempel å være formann i forsorgsstyret. Denne dugnadsånden var typisk for de norske landkommunene i mellomkrigstida. I de største byene var det bygd opp et profesjonelt apparat, med fast kommunalt ansatte tjenestemenn og arbeidere, men i landkommunene var det dugnadsprinsippet som gjaldt.

Den første oppgaven den nye ordføreren, kommunekasserer Næss og kommunestyret i Stokken måtte ta fatt på, var å få orden på den nye kommunens økonomi. Det gamle styret i kommunen hadde tatt opp store lån og den nye ledelsen i kommunen var klar over at en kommune som Stokken var svært sårbar når det gjaldt økonomi. Både skatteinntektene fra de ansatte ved bedriftene og bedriftenes egen skatt varierte sterkt med de internasjonale konjunkturerne, og det betød at når det ble arbeidsledighet og problemer ved bedriftene og behovet for kommunal innsats var størst, hadde kommunen små muligheter til å sette inn en ekstra innsats mot nøden.

Men det var ikke bare Stokken som hadde problemer. Paripolitikken, som er nevnt tidligere, hadde som formål å øke den norske kronens verdi til nivået fra før 1. verdenskrig. For kommunene (men også for bedrifter og privatpersoner) betød det at inntektene og prisene sank, mens gjelda var den samme. Denne politikken skapte krise, både for bedriftene, kommunene og familiene. De reelle skattbare inntektene i de norske landkommunene ble nesten halvert fra 1920 til 1928.

Disse problemene ble ekstra store fordi mange norske kommuner (blant dem kommunene i Aust-Agder) hadde tatt opp store lån til utbygging av kraftverk. Etterspørselen etter elektrisk strøm ble ikke som forventet og fylkestinget i Aust-Agder – og Arendal kommune – sto derfor overfor en krise. Også Stokken kommune måtte bidra med et betydelig beløp for å redde kraftverket. Fylkesskatten ble fordelt på kommunene ut fra inntektene fra før krigen og tok ikke hensyn til det store fallet i skatteinntektene som Stokken kommune hadde hatt. For 1924

– 1925 betød det at Stokken kommunes andel av fylkesskatten økte med 138,5 prosent, for å dekke et underskudd på en million kroner i Aust-Agder kraftverk.

Derfor ble det lagt opp et helt ny økonomisk politikk i Stokken kommune og den kom til å danne skole i mange Arbeiderpartistyrte kommuner utover landet. Den politikken som Stokken kommune la opp til, forhindret at kommunen kom opp i den gjeldskrisen som mange kommuner både på Sørlandet og ellers i landet opplevde i disse åra.

Et av de store problemene Stokken og andre kommuner slet med var at skatten ble innkrevd etterskuddsvis og at den enkelte skatteyder måtte spare penger til skatt. Med skrale inntekter og dårlige tider var dette vanskelig og mange enkeltpersoner opparbeidet stor skattegjeld. Da Hjelmtveit overtok som ordfører var skatterestansene i Stokken kommune like store som det årlige budsjettet.

Hjelmtveit finleste den nye kommuneloven og mente at den ga hjemmel for at arbeidsgiver kunne innkreve skatten etter hvert som lønna ble utbetalt. Han fikk medhold i dette fra Justisdepartementet og utarbeidet et skattetrekkssystem som han fikk kommunestyret med på. Samtidig vedtok kommunestyret at all gammel skattegjeld skulle slettes. Innføringen av denne ordningen representerte en nyskapning som seinere er blitt oppfattet som en naturlig del av skattesystemet, men den gangen var det rett og slett en genistrek. Den ene kommunen etter den andre kopierte skattesystemet i Stokken, og Skattelovkommisjonen av 1929 (som Hjelmtveit var medlem av) foreslo en endring av skatteloven som gjorde at kommunene fikk en uomtvistelig hjemmel for dette.

Men innføringen av den nye ordningen var fra begynnelsen av ikke bare populær. Hjelmtveit forteller: *”Jeg husker som det skulle være i går at det på den første lønningsdagen etter at den nye ordningen var innført troppet opp en mannsterk delegasjon av sinte menn fra fabrikkene foran inngangen til vår leilighet på skolen. De fylte hele trappa opp til inngangsdøra. Jeg hørte helt rolig på det de hadde å si og forklarte at kommunen ville stoppe opp hvis det ikke ble gjort. Skolen måtte stoppes, det ville ikke bli bidrag til gamle og syke og ikke kommunalt arbeid for arbeidsløse. De fleste skjønnte at det var nødvendig,”* forteller Hjelmtveit.

En annen utfordring Stokken kommune sto overfor var skatten fra bedriftene. Smelteverket var et selvstendig selskap som var et eget skatteobjekt, men Nitriden var en del av et norsk aksjeselskap med hovedkontor i Oslo og var eid av utenlandske storkonserner. Nitriden mottok råvarer fra sine internasjonale eiere og leverte ferdige produkter til sine internasjonale eiere. Den dag i dag har slike multinasjonale konserner store muligheter til å påvirke hva som skal regnes som overskudd i forskjellige land og forskjellige kommuner. Den gangen var det

ingen enkel oppgave for en liten industrikommune å ta opp forhandlinger med konsernledelsen i Oslo og de internasjonale eierne om hva skatten til Stokken kommune skulle være. Likningsnemnda i Stokken, med Hjelmtveit som formann og Trygve Næss som sekretær, gjorde et pionerarbeid for å få best mulige resultater. Dette arbeidet hadde mange andre kommuner i Norge stor nytte av.

Når det gjaldt selve skatten bestemte kommunestyret at det skulle legges til grunn en høy skatteprosent (16 prosent på det høyeste) og en gunstig reduksjonstabell. Det sikret en sosial profil og bygde på evneprinsippet. Med god sysselsetting og gode inntekter ble derfor skatteinngangen god.

Stokken kommune kunne etter hvert nedbetale sin gjeld og det ble etablert som et prinsipp at det skulle bygges opp fond som kunne danne grunnlaget for nye oppgaver. På denne måten kom Stokken kommune i en helt annen økonomisk situasjon enn mange andre kommuner i Norge. De kommunaløkonomiske problemene i 20-åra hadde delvis sammenheng med prisfallet etter 1. verdenskrig og paripolitikken som ble innført av Norges Bank.

Det var mange norske kommuner (39 av 750) som ble satt under administrasjon i denne perioden og mange som balanserte på stupet av å måtte meddele de sentrale myndigheter at de ikke var i stand til å møte sine forpliktelser.

Gjennom en slik ansvarlig og langsiktig økonomisk politikk skaffet Stokken kommune seg en mulighet til å kunne spille en viktig sosialpolitisk rolle da den nye økonomiske verdenskrise oppsto etter krakket på New York-børsen i 1929.

Skole og utdanning på Eydehavn

I Eydehavns jubileumsår kan mer enn 100 års skolehistorie ta slutt. Arendal bystyre har til behandling et forslag om nedleggelse av Eydehavn skole. Det betyr et punktum for en skole som har vært regnet som et forbilde for andre både nasjonalt og i landsdelen. Da Eydehavns første skolebestyrer Nils Hjelmtveit var kirke- og undervisningsminister i Nygårdvolds regjering, fikk han vedtatt en ny lov om folkeskolen i 1937, etter mønster fra skolen på Eydehavn. Eydehavn skole er derfor en viktig del av norsk skolehistorie.

Eydehavn skoles historie går lenger tilbake enn selve Eydehavn. I 1913, da Nils Hjelmtveit kom til Eydehavn som ung lærer, ble det holdt skole i Eydehavn Bedehus. De minste barna fikk undervisning i Lillesalen, mens de større barna fikk undervisning i den litt større salen.

Hjelmtveit underviste de større barna, mens en lærerinne i halv stilling underviste de minste barna. Det ble regnet med stor tilflytting av barnefamilier. Ved skolestart 20. august 1913 var det nøyaktig 30 elever ved skolen, men hver eneste uke kom nye elever til. Før skoleåret var slutt måtte klassetallet utvides til fem klasser og det ble ansatt enda en lærer. Det ble klart at det var nødvendig med en egen skole på Eydehavn og den sto ferdig allerede i 1915.

Det var lenge stor forskjell på skoleordningen i byene og på landsbygda. På eget initiativ vedtok Stokken kommune allerede i 1919 å innføre en byskoleordning, som betød en sterk utvidelse av antall lesetimer og en økning i antall lærere. Fra 1919 var det tre lærere og to lærerinner på Eydehavn skole. Den nye arbeiderpartistyrte kommunen hadde en vanskelig økonomi, men prioriterte skolen. I 1924 avviklet Stortinget ordningen med fritt skolemateriell i Norge, som en del av sparepolitikken. Da valgte den nye kommunen å opprettholde ordningen med fritt skolemateriell på egen hånd. For en kommune som Stokken var det av stor betydning for både barn og foreldre.

I Eydehavns første år hadde barna til ingeniørene og direktørene på fabrikkene egne guvernanter som sørget for deres undervisning og for at de ikke blandet seg for mye med barna til arbeiderne. Midt på 1920-tallet forandret dette seg og flere av sjefene fra Buøya sendte barna sine til Eydehavn skole. Lyrikeren Claes Gill gikk sine siste år i barneskolen på Eydehavn skole. Det var nok uttrykk for deres anerkjennelse av kvaliteten på skolen på Eydehavn, men bidro også til at kontakten mellom barn fra forskjellige sosiale grupper ble større enn den hadde vært tidligere.

Eydehavn skole ble også en pioner på mange andre områder. I 1936 var det behov for utvidelse av skolen og det førte også til at Eydehavn skole fikk spesialrom for undervisning i håndarbeid, husstell, sløyd og gymnastikk. Innenfor husstellundervisningen var Eydehavn skole helt i front og skolens husstell-lærer Ingrid Midgaard Tvede var vert for mange delegasjoner som kom til Eydehavn for å studere husstellundervisningen. Da den nye delen av skolen ble innviet i 1937 sa kirke- og undervisningsminister Nils Hjelmtveit at Eydehavn skole hadde det mest tipptopp utstyrte skolekjøkken i Norge. Et tiltak som vakte særlig stor oppmerksomhet var at Eydehavn skole i 1962 begynte med husstellundervisning også for gutter. Det var da noe helt nytt i Norge.

Eydehavn skole var også tidlig ute med skoletannklinikk og gratis tannpleie for barna. Det var nok ikke alle barna som var like glade for det, men det var godt for tannhelsen.

Allerede i 1952 begynte Eydehavn skole med undervisning i forplantningslære. Det var lærer Nils Tvede som tok initiativet til dette og han utarbeidet et eget undervisningsopplegg. Både

han og skolens ledelse var nok bekymret for at foreldrene skulle reagere negativt på undervisningsopplegget, og Nils Tvede gjennomførte en prøvetime for foreldrene til elevene i 7. klasse, som reagerte meget positivt. Det var så oppsiktsvekkende at en skole på Sørlandet satte i gang undervisning i forplantningslære på egen hånd at avisen Tiden lagd en større reportasje om dette. Kjøpmann Halvorsen Vånar, som hadde en sønn i 7. klasse, uttalte til avisen at foreldrene var veldig positive til opplegget. Avisen henvendte seg også til skolestyreformannen i Arendal og på Hisøy om det kunne være aktuelt for deres kommuner. De svarte at ideen var god, men at det nok ikke var realistisk å gjennomføre det verken på Hisøy eller i Arendal.

Eydehavn skole har gjennom alle år hatt en stabil gruppe av lærere. Nils Hjelmtveit var førstelærer fra 1915, og skolebestyrer fra 1918 fram til han ble statsråd i 1935, da Andreas Abelsnes overtok som skolebestyrer. Han fungerte helt fram til 1968 og hadde til sammen 46 års tjenestetid ved Eydehavn skole. Deretter overtok Dagfinn Klock som skolebestyrer og fortsatte i denne stillingen fram til han gikk av med pensjon i 1992. Tre skolebestyrere i løpet av 75 år forteller om en usedvanlig stabilitet. Det er et uttrykk for at de trivdes med skolen og at både elever, foreldre og hele lokalsamfunnet trivdes med dem.

Andreas Abelsnes var kjent som en streng lærer og tålte ikke mye bråk i klassene i sine år som skolebestyrer. Det fins vel fortsatt godt tilårskomne Eydehavngutter som påstår at de fortsatt går omveier rundt huset der den gamle skolebestyreren bodde. Paul Rosland var også lærer ved Eydehavn skole i en menneskealder. Han tålte heller ikke bråk og uro i klassen, men alle som har hatt han som lærer husker med glede hans opplesninger for klassen på lørdagene, særlig fra Bjørnsons bondefortellinger. Det var noe alle gledet seg til gjennom hele skoleuka. Også hans engasjerte undervisning i norsk og historie er det mange som har hatt glede av seinere i livet.

Stokken kommune satset også på at barn og unge fra Eydehavn skulle få mulighet til utdanning utover sju års folkeskole. Kommunen inngikk avtale med Arendal offentlige høgere allmennskole om at elever fra Stokken kunne få fri realskole allerede i 1936 og fritt gymnas allerede fra 1942. Det ble også gitt tilskudd til reisepenger. Denne samme ordningen ble innført for de som ønsket å gå på yrkesskolen i Arendal.

Denne utdanningssatsingen førte til at 45 prosent av alle avgangselever fra folkeskolen i Stokken tok videregående skolegang allerede i 1952. Det var nokså enestående for en landkommune på den tida. Stokken var på mange måter i forkant av den utdanningsrevolusjonen som kom fra 1960-åra og utover. I 1957 tok Stokken kommune

innføringen av niårig grunnskole på forskudd gjennom et års obligatorisk framhaldsskole for de som ikke fortsatte på gymnaset.

På slutten av 1970-åra var Eydehavn gamle skole blitt tilårskommen og ble regnet som svært brannfarlig. En teknisk gjennomgang av bygningen konkluderte med at den aldri kunne tilfredsstillе tidens krav – selv etter full restaurering.

Skolen spilte en stor rolle i hele det sosiale og kulturelle liv på Eydehavn. Det var nok uttrykk for en bevisst prioritering fra de fabrikkarbeiderne som dominerte det politiske livet i kommunen. Skolefolk som Hjelmtveit, Johs. Kinserdal og Nils Tvede var sentrale i det politiske liv, men en slik prioritering hadde ikke vært mulig dersom de ikke hadde hatt arbeiderne med seg.

Industriarbeiderne på Eydehavn hadde ikke selv fått mulighet til noen skikkelig utdanning.

Noen av dem hadde til og med problemer med lese- og skriveferdighetene. De hadde imidlertid et sterkt ønske om at deres barn skulle få andre muligheter enn de selv hadde hatt, og det kom til uttrykk i kommunens budsjetter, selv i perioder der det var vanskelig for kommunene å få budsjettene til å henge sammen.